

אופי הנישואין והחופה

א. הקדמה

כידוע, תהליך ההתקשרות בין האישה לאשתו מורכב משני חלקים:

1. קידושין, על ידי כסף שטר או ביאה (קידושין ב.). לאחר הקידושין האישה מוגדרת "מאורסת".
 2. נישואין (לקמן יובאו הדעות השונות בנוגע לדרך יצירת הנישואין). לאחר הנישואין האישה מוגדרת "נשואה".
- כדי להבין את אופיו של תהליך הנישואין, יש לבחון את ההבדלים בקשר שבין האישה לאישתו בזמן האירוסין, לעומת הקשר ביניהם לאחר הנישואין.

מעמד האירוסין לעומת מעמד הנישואין

אף על פי שאין בתורה מקור מפורש לנישואין, ניתן לראות כבר בפסוקים חלוקה בין אישה מאורסת לאישה נשואה, בעניין עונשה של אישה המזנה תחת בעלה: נערה מאורסת שזנתה תחת בעלה נענשת בסקילה (דברים כ"ב:כג-כד), ואילו נשואה שזנתה - עונשה בחנק (דברים כ"ב:כב).

ישנם אמנם הבדלים בין ארוסה לנשואה, אך מעמדה של האישה לאחר קידושה זהה כמעט לחלוטין לזה של אישה נשואה, לפחות בשלושה תחומים מהותיים:

1. לאחר הקידושין לא תופסים בה קידושין מאדם אחר.
 2. יש איסור ואף חיוב מיתה בביאה עליה, והוולד הנולד כתוצאה מביאה זו הוא ממזר.
 3. אם בעלה רוצה לגרשה, הוא נזקק לגט.
- ברם, ישנם כמה הבדלים בין ארוסה לנשואה:

- א. **הפרת נדרים:** אישה נשואה - בעלה יכול להפר את נדריה לבדו (במדבר ל"ג:יד), ואילו נערה או קטנה מאורסת - בעלה מפר את נדריה בשיתוף עם האב (נדרים ס"ו: -סז).
- ב. **היטמאות כהן לאישתו:** מותר לכהן להיטמא לקבורת אישתו רק לאחר הנישואין (קידושין י., ועיין ב"מ יח. רש"י ד"ה "ולא מטמא לה").
- ג. **ירושה:** הבעל יורש את אישתו רק לאחר הנישואין (קידושין שם, ועיין ב"מ שם רש"י ד"ה "מתה אינו יורשה").

- ד. **חיובי הבעל לאישתו:** הבעל חייב בשאר כסות ועונה רק לאחר הנישואין (רמב"ם הלכות אישות יב:א-ב).
- ה. **מעשי ידיה:** רק מעשי ידיה של אישה נשואה שייכים לבעל (הלכות אישות יב:ג).
- ו. **כתובה:** לדעת הרמב"ם, אם הבעל לא כתב כתובה והוא גירש את אשתו, הוא חייב לשלם לה את כתובתה רק לאחר נישואיה¹ (הלכות אישות י:א).
- ז. **ענישה:** כאמור לעיל, אישה שזנתה בתקופת אירוסיה נענשת בסקילה, ואילו אישה שזנתה לאחר נישואיה - עונשה חנק².
- ח. **היתר ביאה:** רק לאחר הנישואין מותר לבעל לבוא על אשתו (הלכות אישות י:א).
- חיובי הבעל לאשתו, הפרת נדרים, היטמאות כהן לאישתו ועונשי האישה הם מדאורייתא. מעשי ידי האישה הם דרבנן. לגבי שאר ההבדלים ישנן מחלוקות ראשונים האם הם מדאורייתא או מדרבנן³.
- השינויים לגבי ענישה והיתר ביאה, מראים על שינוי בקשר האישותי בין הבעל לאישה. שאר השינויים מראים על חיזוק הקשר ביניהם באופן כללי.

איסור ביאה על ארוסה

הגמרא בכתובות (ט) מביאה את נוסח הברכה שמברכים בשעת הקידושין: "...אשר קדשנו במצותיו וצונו על העריות ואסר לנו את הארוסות והתיר לנו את הנשואות לנו על ידי חופה וקידושין... מקדש ישראל על ידי חופה וקידושין". מנוסח ברכה זו משמע שיש איסור לארוס לבוא על ארוסתו לפני הנישואין. הראשונים נחלקו ברמתו של איסור זה:

1. **רש"י** (כתובות ז: ד"ה "ואסר לנו") **והרמב"ם** (הלכות אישות י:א-ב) **סוברים שאיסור הביאה הוא מדרבנן בלבד.** מרש"י משמע שאיסור זה אינו איסור עצמאי, אלא שישנו איסור כללי לבוא על פנויה⁴, שאינו פוקע עד הנישואין. על פי הרמב"ם, לעומת זאת, ייתכן שמדובר באיסור עצמאי.

1 אולם, הרשב"א (כתובות מג: ד"ה "ולעיקר דינא") חולק על הרמב"ם, ולדעתו חיוב הכתובה חל כבר באירוסין.

2 עונשה של בת כהן שזנתה הוא שונה מעונש בת ישראל שזנתה: בתקופת האירוסין, עונשה של בת כהן הוא סקילה, ואילו לאחר נישואיה עונשה הוא שריפה (הלכות איסורי ביאה ג:ג,ה, על פי דעת חכמים בסנהדרין נ:).

3 לגבי ירושה, עיין כתובות פג-פד. רמב"ם הלכות נחלות א:א ורשב"א ב"ב קיב. ד"ה "ויש גירסא", "ונמצא לפי זה". המחלוקת לגבי ביאה על ארוסה תובא לקמן. לגבי חיוב כתובה ראה כתובות י, תוס' שם ד"ה "אמר" ורמב"ם הלכות אישות י:ז, ואכמ"ל.

4 אמנם, רש"י מזכיר בדבריו רק איסור ייחוד עם פנויה ולא איסור ביאה, אך נראה שכוונתו היא גם לאיסור ביאה על פנויה.

2. **תוס' הרי"ד** (כתובות ז: ד"ה "אמר אביי") **סבור שאין איסור עצמאי לבוא על ארוסה, ואיסור הביאה על ארוסה נובע מהאיסור לבוא על נשואה ללא ברכות חתנים.** במסכת כלה (א:א) ישנה קביעה כי "כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה"⁵, ולדעת הרי"ד זהו גם המקור לאיסור הביאה על ארוסה⁶.

3. **הרא"ה** (מובא בשטמ"ק כתובות ז: ד"ה "זה לשון שיטה ישנה") **סובר שאיסור ביאה על ארוסתו הוא מדאורייתא, כחלק מאיסור ביאה על אשת איש.** למעשה, לדעת הרא"ה הקידושין אוסרים את האישה על כל העולם, וגם המקדש עצמו אסור באיסור **אשת איש בארוסתו**⁷.

על פי רש"י ותוס' הרי"ד, אין הבדל מהותי בין ארוסה לנשואה ביחס לקשר שבין הארוסה והארוס. על פי הרא"ה ישנו הבדל תהומי - ארוסה אסורה לארוס באיסור אשת איש כפי שהיא אסורה לשאר העולם, אך נשואה מותרת לבעלה.

ב. אופי תהליך הנישואין

ניתן להבין בשתי דרכים עיקריות את אופי מעשה הנישואין:

1. **הנישואין הינם מעשה אישותי** - הנישואין יוצרים קשר של אישות בין הבעל לאישה, ולכן התהליך צריך להיות קשור למעשה ביאה.

2. **הנישואין הם מעשה פורמלי של הכנסת האישה לבית** - מעשה הנישואין מחזק וממסד את הזיקה שבין האישה לאשתו. על פי הסבר זה אין קשר בין נישואין לבין ביאה, והנישואין הם מעשה המחזק את הקידושין, ולא מעשה היוצר קשר אישותי בין הבעל לאישה.

5 הרי"ד כמובן הבין שאיסור זה מדרבנן, כיון שהברכות הן דרבנן.

6 ישנן כמה גישות בראשונים בנוגע לקביעה "כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה":

א. מתוס' (כתובות ז: ד"ה "רבי יהודה") נראה, שקיים איסור עצמאי על ביאה ללא ברכה, ואם בורכה ברכת חתנים אין איסור לבוא על ארוסה.

ב. רש"י (כתובות שם) כותב "ואף ארוסה לא התירו עד שתכנס לחופה ובברכה". ניתן להבין, שלדעת רש"י הברכה היא חלק מתהליך היתר האישה לבעלה, ובלעדיה מעשה הנישואין אינו מושלם.

ג. הרמב"ם (הלכות אישות יב:) אינו מזכיר כלל את האיסור לבוא על כלה בלא ברכה. מכאן, שלשיטת הרמב"ם מותר לאדם לבוא על אשתו מיד לאחר כניסתה לחופה. ייתכן שהרמב"ם אינו פוסק את המימרא שבמסכת כלה להלכה. אפשרות שנייה להבין את הרמב"ם היא שלדעתו "ברכה" היא כינוי לחופה (כיוון שמברכים אותה בחופה), וממילא הכוונה היא רק לאסור את האישה על בעלה לפני הנישואין.

ד. הרי"ד הבין, כאמור, שאיסור הביאה על כלה ללא ברכה זהה לאיסור לבוא על ארוסה לפני נישואיה. דברים אלו תלויים בהבנות השונות לגבי אופי איסור אשת איש. הרחבה בכך מצוייה בשיעור העוסק באי תפיסת קידושין באשת איש.

ניתן להביא כמה ראיות לאופי הנישואין:

א. **מעשה הנישואין.** הביטוי הרווח בגמ' ובראשונים ביחס לתהליך הנישואין הוא "חופה". ישנן שלוש גישות מרכזיות ביחס לשאלה כיצד מתבצעים הנישואין בפועל, ומהי בעצם "חופה"⁸:

1. **יש דעות הסוברות שהנישואין מתבצעים על ידי מעשה אישות.** ישנן שתי אפשרויות לכך:

I. **הנישואין מתבצעים על ידי ביאה.** הרמב"ם (הלכות אישות י"א) אומר שאחת מהדרכים ליצור נישואין היא ביאה. כך גם סוברים התוס'⁹ (יומא יג: ד"ה "להדא"). ברור, על פי כיוון זה, שהנישואין הם מעשה הנועד ליצור קשר אישותי, ולכן הנישואין מתבצעים על ידי ביאה.

II. **הנישואין מתבצעים על ידי ייחוד.** הדרך השנייה¹⁰ שמציע הרמב"ם לכיצוע הנישואין היא **הכנסת הכלה לבית החתן, והתייחדות עמה "ייחוד הראוי לביאה"**. אם הכלה היא נידה "לא גמרו הנישואין והרי היא כארוסה עדיין", כיוון שאין זה ייחוד הראוי לביאה. גם לדעת התוס' (שם), ניתן לבצע נישואים על ידי ייחוד, אך התוס' לא מציינים כי הייחוד צריך להיות ראוי לביאה. נראה שהייחוד הוא מעין תחילת ביאה (במיוחד לפי הרמב"ם), וגם לפי הבנה זו יש קשר בין נישואין לבין ביאה, כיוון שהנישואין מתמקדים בקשר האישותי.

2. **יש דעות שהנישואין הם הכנסת הכלה לרשות החתן.** יש שתי אפשרויות להסבר זה:

I. הר"ן (כתובות א. בדפי הרי"ף ד"ה "או") מביא דעה לפיה **הנישואין הם הכנסת האישה לבית האיש לשם נישואין**.

II. הגר"א סובר (שו"ע אה"ע נ"ה:ט) **שהנישואין הם הכנסת האישה לרשות האיש**, למשל לחצירו¹¹.

8 הב"ח (אה"ע סימן סא) והרמ"א (אה"ע נה:א) דנים לגבי המנהג הנפוץ כיום בחופה.

9 התוס' סובר כי ביאה לא נקראת "חופה", אך היא יוצרת נישואין, ויש לה את כל ההשלכות של חופה (לקמן תובא שיטת התוס' בהסבר המושג "חופה").

10 הבנה נוספת בדעת הרמב"ם תובא לקמן.

11 הגר"א כותב שיש לערוך את החופה בחצר בית הכנסת. הוא כנראה מבין שלכל אחד מאנשי הקהילה יש רמה מסוימת של בעלות ברכוש המשותף של הקהילה, ולכן הכנסת האישה לחצר בית הכנסת נחשבת הכנסת האישה לרשות הבעל, ואכמ"ל. הגר"א גם טורח להדגיש כי לפריסת הבד מעל האיש והאישה אין תפקיד הלכתי כלל.

על פי גישה זו, אין קשר בין נישואין לבין ביאה, והר"ן אכן כותב שלדעה זו הנישואין חלים גם אם האישה נידה, בניגוד לרמב"ם. אם כן, גישת הר"ן והגר"א היא שמעשה הנישואין אינו מעשה אישותי, ועל פי שיטתם יש להסביר כי הנישואין הם מעשה הנועד לחיזוק הקשר שבין הבעל לארוסתו¹².

3. תוס' (יומא יג: ד"ה "לחדא") סבורים שבתולה נישאת על ידי יציאה בהינומא (כיסוי ראש מיוחד של כלות). ליציאה בהינומא אין שום קשר לביאה, אלא זהו מעשה המפגין כלפי חוץ את הנישואין. אם כן, גם לדעת תוס' קיים ערוץ של נישואין שאיננו מתמקד ביצירת הקשר האישותי, אלא בחיזוק הקשר בין הבעל לאישה.

כאמור לעיל, התוס' סובר שנישואין ניתן לבצע גם על ידי ייחוד, שזהו מעשה היוצר קשר אישותי בין הבעל לאישה¹³. אם כן, ניתן להסיק כי לדעת התוס' ניתן ליצור נישואין או על ידי מעשה היוצר קשר אישותי, או על ידי מעשה פורמלי.

ב. ישנה דעה בגמרא (יבמות נז-נח.) כי בת כהן אלמנה שנכנסה לחופה¹⁴ עם כהן גדול נפסלת מאכילת תרומה בבית אביה, וכן היא הופכת לחללה ונפסלת מלהינשא עם כהן הדיוט¹⁵. הגמרא מעלה אפשרות שאפילו מי שסובר שקידושין אינם פוסלים את האישה מאכילת תרומה בבית אביה, מודה שחופה פוסלת אותה, כיוון ש"חופה קריבא לביאה", וביאה פוסלת את האישה מאכילת תרומה לכולי עלמא (יבמות נג:). ברור מכך שהנישואין מתפקדים, במובן מסויים, כביאה.

12 בעל ספר העיטור (שער ברכת חתנים, חלק שני, סג.) כותב ש"חופה" היא הכנסת הכלה לבית שנעשה בו משהו מיוחד לכבוד המאורע והתייחדות עם הכלה בבית זה, ומעיר שלפריסת הבד מעל האיש והאישה אין תפקיד הלכתי כלל. לא ברור מן העיטור האם הדגש בדבריו הוא על הכנסת האישה לבית המיוחד, או על הייחוד עם האישה. אם הדגש הוא על ההכנסה לבית המיוחד, בדומה לשיטת הגר"א והר"ן, נראה שאין קשר בין נישואין לבין ביאה. אם הדגש הוא על הייחוד, ניתן לטעון שיש קשר לנישואין, כמו שהוסבר בדברי התוס' לעיל.

13 התוס' מציינים את הערוץ של הינומא לגבי בתולה, ואת הערוץ של ייחוד או ביאה לגבי אלמנה. ברם, נראה כי אין הבדל מהותי בין אלמנה לבתולה, ולדעת התוס' גם בבתולה ניתן לבצע נישואין על ידי ביאה או ייחוד. לגבי אלמנה, נראה כי נישואיה לא מתבצעים על ידי הינומא, כיוון שלא נהגו לשאת אלמנות על ידי הינומא, ולכן יציאת האלמנה בהינומא אינה מהווה מעשה נישואין.

14 בגמ' שם ברור שאין הכוונה לביאה.

15 רש"י ותוס' נחלקו בשאלה מתי בדיוק פוסלת החופה את האישה מאכילת תרומה: לדעת רש"י (שם ד"ה "יש חופה") החופה פוסלת כשלעצמה, ואילו תוס' (שם ד"ה "רב אמר") סבורים שהחופה פוסלת רק אם נעשתה אחרי קידושין. אמנם, תוס' מסבירים שדברי רש"י אמורים רק לשיטת רב הונא (קידושין ה.), הסבור שהמכניס את אשתו לחופה בלי לקדש אותה - נחשבת לו החופה גם כקידושין.

ג. הגמרא בקידושין (:) מסתפקת בשאלה **האם קידושי ביאה מתפקדים גם כנישואין**, בניגוד לקידושי כסף ושטר, המצריכים נישואין לאחריהם. מכאן, שהגמ' הבינה שישנו קשר בין ביאה לנישואין.

ד. בגמרא בכתובות (מה-מט:), ישנו דיון לגבי מקרה בו **האישה נמסרה על ידי האב לשלוחי הבעל, אך עוד לא הייתה חופה**. בגמ' יש דעות שונות בשאלה עד כמה למסירה יש השלכות שונות של נישואין¹⁶. אין קשר בין מסירת האישה לבין ביאה, ומכאן שעל פי הדעות המרחיבות את היקף ההשלכות של המסירה, ניתן ליצור נישואין ללא קשר לביאה. ייתכן כי הדעות המצמצמות את היקף ההשלכות של המסירה סוברות כי יש קשר בין נישואין לבין ביאה.

שאלת אופי הליך הנישואין יכולה להשליך גם על הבנת האופי היסודי של הנישואין:

ר' חיים (הלכות יבום וחליצה ד:טז) מסביר, שישנם שני סוגי מעשים היוצרים השלכות הלכתיות:

ישנם מעשים שעצם עשייתם גוררת באופן הכרחי השלכות הלכתיות מסויימות. דוגמא לכך היא חליצה - עצם מעשה החליצה, גורם לאישה להיות "חלוצה", גם ללא דעתו של האדם להפוך את האישה לחלוצה. במקרים כאלו, בעת ביצוע המעשה לא נדרש מן האדם שיכוון לתוצאותיו, אלא רק לביצוע המעשה ("כוונה" בלשון ר' חיים), וההשלכות ההלכתיות נוצרות ממילא.

לעומת זאת, ישנם דברים הנוצרים גם על ידי דעתו של האדם, בנוסף לפעולה הפיזית. דוגמא לכך היא קידושין - הגורם שהופך את האישה למקודשת אינו רק המעשה הפיזי של הקידושין, אלא גם רצון המקדש להפוך את האישה לאישה המקודשת לו, המלווה למעשה הקידושין. במקרים כאלו, בעת ביצוע המעשה נדרש מן האדם שיכוון בדעתו לא רק לביצוע המעשה, אלא גם להשלכות שלו ("דעת" בלשון ר' חיים).

אם הנישואין הם תהליך היוצר קשר של אישות בין הבעל לאשתו, נראה שמוקד הנישואין הוא בעצם המעשה, וההשלכות של מעשה הנישואין נגרמות מאליהן, כמו הקטגוריה הראשונה שהוזכרה לעיל. אם כך, אז יש צורך ב'כוונה' לעשיית מעשה הנישואין, ולא ל'דעת' ליצירת חלות הנישואין. לעומת זאת, לפי ההבנה שהליך הנישואין מתבצע על ידי הליך פורמלי הממסד את הקשר, ייתכן שהנישואין שייכים

16 ההשלכות האפשריות בהן דנה הגמ' הן אכילת האישה בתרומה (אם הבעל כהן), ירושת הבעל את האישה, אי יכולת האב להפך את נדרי האישה ומיתת האישה בחנק.

לקטגוריה השניה, הזוקקת את דעתו של האדם על מנת ליצור את חלות הנישואין, כי הנישואין נוצרים גם על ידי הדעת ולא רק על ידי המעשה הפיזי¹⁷.

שני סוגי נישואין

הגרנ"ט (חידושים לנשים ונוקין סימן י"ט) מצביע על סתירה לכאורה בשיטת הרמב"ם: מחד, כפי שהובא לעיל, הרמב"ם (הלכות אישות י"ב) סבור שהנישואין מתבצעים על ידי ייחוד הראוי לביאה (או ביאה), ואם הייחוד אינו ראוי לביאה - הנישואין אינם חלים.

אך מאידך, הרמב"ם (הלכות אישות כ"ב, הלכות נדרים י"א:כב) פוסק שמסירת האישה לבעל נחשבת נישואין לעניין ירושת האישה ולעניין הפרת נדריה¹⁸.

הגרנ"ט מסביר שלשיטת הרמב"ם יש שני סוגי נישואין (המקבילים להבנות שהובאו לעיל), המתבצעים על ידי שני מעשים נפרדים:

- א. **הנישואין יוצרים את הקשר האישותי שבין האיש לאשתו**, ולכן רק לאחריהם מותר לו לבוא עליה. חלות זו נוצרת על ידי ייחוד הראוי לביאה.
- ב. **הנישואין יוצרים את הקשר המשפטי שבין בני הזוג**, ולכן רק לאחריהם הוא יורש אותה ורשאי להפר את נדריה. חלות זו נוצרת על ידי הכנסת האישה לבית הבעל או מסירת האישה לבעל או לשלוחיו.

על פי גישה זו, ישנו קשר בין מעשה הנישואין, לבין ההשלכות השונות הנוצרות בעקבות הנישואין. כמו שהובא לעיל, חלק מההשלכות של הנישואין קשורות לקשר האישות בין הבעל לאישה, וחלק קשורות לקשר הכללי ביניהם. גם בהבנת אופי הליך הנישואין, הובאו לעיל שתי תפיסות מרכזיות - הליך המתמקד בקשר האישות או הליך פורמלי המחזק את הזיקה הכללית. הגרנ"ט מקשר בין שני נושאים אלו -

17 ר' חיים טוען כי ישנה השלכה חשובה לשאלה האם יש כאן מעשה הדורש "דעת" או רק "כוונה": אם יש צורך לדעת, אז יש צורך בעדות לקיום הדבר (עיי' בשיעור בנושא), ואם יש צורך לכוונה בלבד - אין צורך בעדות לקיום הדבר. ניתן לומר כך גם לגבי נישואין: אם יש צורך בנישואין לדעת, יש צורך בעדים, ואם יש צורך לכוונה בלבד - אין צורך בעדים. האחרונים נחלקו בשאלת הצורך בעדים בנישואין: האבני מילואים (לח"י) סובר שצריך עדים בנישואין, כמו כל עדות על דבר שבערווה (ראה גיטין ב:). אולם, האבני נזר (אה"ע סימן שצ"ה) סובר שאין צריך עדים בנישואין. לדעתו, ההשלכה המרכזית הנוגעת למצבה המשפחתי של האישה היא איסור ביאה על האישה, ואיסור זה חל עוד בקידושין, לפני האירוסין. לכן, הנישואין אינם מוגדרים דבר שבערווה, ואינה מזקיקים עדים. האור שמח (הלכות אישות י"ב) מסתפק בשאלה זו, מסיבה דומה לזו של האבני נזר.

18 הרמב"ם אומר שכאשר האישה נמסרה לבעל אין האב יכול עוד להפר נדרים כיוון שיצאה כבר מרשותו, והבעל לא יכול להפר כיוון ש"אין הבעל מפר בקודמין", כלומר הבעל לא יכול להפר נדרים שהאישה נדרה לפני שהייתה אשתו (נדרים ע"ג, רמב"ם הלכות נדרים י"א:ח). ונראה שנדרים שהאישה נודרת מאן והלאה - הבעל כן יכול להפר.

ההליך האישותי גורם להשלכות בנושא האישות ואילו ההליך הפורמלי גורם להשלכות הקשורות לקשר הכללי ביניהם.

נראה, שהגישות שלא מפצלות בין סוגי הנישואין, סוברות שהמוקד בנישואין הוא רק אחת מהאפשרויות, והגורם השני נגרר ממילא בעקבות יצירת מוקד הנישואין.